Aandacht voor mens(beeld)en bij (rechterlijk) beleid. Nederlandse *sense of urgency* als (her)aanknopingspunt bij Belgische inclusiebevorderingstraditie

BART NELISSEN
Advocaat te Leuven en verbonden aan de Erasmus Universiteit en de AP Hogeschool

CHRISTINE VAN VLIET
Universitair docent psychologie aan de Open Universiteit

Een recent rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau (Nederland) illustreert via sociaal-psychologische inzichten hoe beleidsmakers zich vaak onbewust zijn van hun overigens vaak stereotypische mensbeelden waarmee zij aan de slag gaan. Die mensbeelden blijken bovendien ingebed in de 'stille ideologie' van de werkomgeving en zijn ook daarom lastig te veranderen. Bewustzijnsbevordering bij beleidsmakers – met inbegrip van juristen en rechters als beleidsmakers sui generis – verdient daarom aandacht van al wie zich in België inzet voor inclusie en veerkrachtverhoging bij wie maatschappelijk uit de boot (dreigen te) vallen. Aandacht voor het mens- en maatschappijbeeld van alvast justitiële actoren kent in België aan weerszijde van de taalgrens al een rijke traditie die vandaag meer dan ooit beleidsmatige concretisering behoeft.

I - INLEIDING EN OPZET

'Lawyers are and ought to be agents of peaceful change' (Seamus HEANEY)

1. Van definities weten we al langer dat zij bepalend zijn voor het recht en zijn bronnen, en dus ook voor armoedebeleid in een rechtsstaat[1]. Voorts aanvaarden we vrij algemeen dat de bejegening van socio-economisch kwetsbaren ons beschavingsniveau reveleert, en zowel de uitbouw(bereidheid) als de duurzaamheid van een welvaartstaat hangen af van deze overtuiging. Deze premissen gaan in zekere zin terug op de zgn. *preferential option for the poor*, een ook wars van theologische discussies breed toepasselijk[2], personalistisch concept dat

[1] Zie over definities van armoede de verhelderende bijdrage J. FIERENS, "Les définitions de pauvreté comme sources du droit", *TGA-DP* 2021/2, https://droitpauvrete.be/definitions-pauvrete-2/

[2] Voor een kritiek op Nietzsches interpretatie: P. H. BYRNE, "Ressentiment and the preferential option for the poor", *Theological Studies*, Vol. 54 (1993), Nr. 2, 213-229, http://www.ts.mu.edu/ : *'Love of the poor is nothing but ressentiment, a subtle but powerful revenge of the weak against the strong. This criticism needs to be understood within the context of his overall project of a critique of morality in general'*.

in ons nogal Nietzscheaans tijdsgewricht, waarover verderop meer[3], danig onder druk staat en hetzelfde geldt allicht voor ons op die idealen geënte sociaal model.

Zo beschreef Dirk DE WACHTER tijdens een dubbelinterview met psycholoog Paul VERHAEGHE in de Vlaamse krant *De Morgen* onze tijdsgeest alvast als volgt:

> "Ik vergelijk onze tijdgeest met een speedboot, TINA genaamd: There Is No Alternative. Die boot vaart heel snel, en vooraan staan blitse jongens in dure pakken met hun haren in de wind magnumflessen champagne leeg te spuiten, terwijl hun mooie vrouwen kirren van plezier. Maar achteraan vallen mensen uit de boot, omdat het zo snel gaat en er geen relingen zijn. Door het geraas horen de succesboys dat niet. En achter die speedboot varen wij, de psychiaters en de psychologen, in rubberbootjes. Wij vissen de overboord gevallen sukkelaars op en geven ze droge kleren. […] Maar onze rubberbootjes kunnen amper volgen, waardoor het heel moeilijk is om die patiënten weer op de speedboot te krijgen. De overheid zegt nu dat die boot nog harder mag gaan, en dat de rubberbootjes van de psychiaters te duur zijn: 'Laten we de mensen zwemvesten geven, dan verdrinken ze ook niet.' Néé, die speedboot moet trager varen, en achteraan moet er een stevige reling komen, een sterke sociale zekerheid, zodat minder mensen in het water vallen. Want vergis u niet: de meesten hebben geen psychiatrische afwijkingen, maar zijn gewone mensen die de ratrace niet meer aankunnen. Je zou kunnen zeggen dat degenen die wel succesvol zijn de gekken zijn, om het woord 'psychopaten' niet te gebruiken"[4].

Dat psychopathie en narcisme bij politieke en andere leiders niet ongevaarlijk zijn, werd recent nog aangetoond in het bekroonde proefschrift van Désiré PALMEN die we trouwens onlangs mochten interviewen[5].

2. Zoals eerder geschreven is de maatschappelijke malaise thans alleszins onloochenbaar gekenmerkt door o.m. therapisme, subjectivisme, depressief narcisme en emotivisme[6] en veelzeggend is het ten slotte dat alvast een onbetwiste expert qua architectuur van onze (eroderende) welvaartsstaat aanraadde om vooral pennenvruchten van specialisten inzake geestelijke gezondheidszorg te raadplegen om de vinger aan de samenlevingspols te houden. Hoogleraar sociologie Bea CANTILLON van het Centrum voor Sociaal Beleid (Universiteit

---

[3] Zie randnummer 26.

[4] X, "Onze maatschappij is ziekmakend. De normen waaraan men moet voldoen, liggen zo hoog dat velen die niet halen", *De Morgen* 20 januari 2020, https://www.demorgen.be/nieuws/onze-maatschappij-is-ziekmakend-de-normen-waaraan-men-moet-voldoen-liggen-zo-hoog-dat-velen-die-niet-halen~bfc56d16/

[5] D. PALMEN, *In Search of the Psychopathic Leader: the deconstruction of the profile of a manifestation of 'successful' psychopathy*, Heerlen, 2021, https://www.ou.nl/-/proefschrift-over-psychopatische-leiders-uitgeroepen-tot-beste-proefschrift-van-2021 Voor een interview met de auteur leze men ons: B. NELISSEN en C. VAN VLIET, 'Psychopathie is onbehandelbaar. Investeer daarom in bewustzijn' [Interview met Désiré Palmen], *De Juristenkrant* 2022, afl. 453, 15

[6] Over het hoe en waarom verschillen bevoorrechte waarnemers niet onverwacht van mening. Het wat staat alvast niet ter discussie: P. VERHAEGHE, *Identiteit*, Antwerpen-Amsterdam, De Bezige Bij, 272 p.; IDEM, *Autoriteit*, Antwerpen-Amsterdam, 272 p.; H. DE DIJN, *Vloeibare waarden. Politiek, zorg en onderwijs in de laatmoderne tijd*, Kapellen, Pelckmans, 2014, 176 p.; M. DESMET, *Liefde voor het werk in tijden van management*, Tielt, Lannoo, 2009, 224 p.; M. DESMET en R. GOMMERS, *Moe van het moeten kiezen. Op zoek naar een spiritualiteit van de zelfbeschikking*, Tielt, Lannoo, 2013, 224 p.; D. DE WACHTER, *Borderline times. Het einde van de normaliteit*, Tielt, Lannoo, 2014, 294 p.; B.-C. HAN, *De vermoeide samenleving, Amsterdam*, Van Gennep, 2014, 168 p.

Antwerpen) liet inderdaad al een decennium terug optekenen dat het '[de] zielendokters [zijn], niet meer de sociologen, die vandaag de maatschappijkritische boeken schrijven. Zij ontmoeten in hun spreekkamer de slachtoffers van de ontspoorde samenleving'[7].

3. Wars van allerlei maatschappelijke diagnoses en prognoses blijft het feit dat we – de opmars van artificiële intelligentie ten spijt[8] alsook de automatiseringstendens qua (toekenning van) sociale rechten[9] – aangewezen zijn en blijven op medemensen om vorm en inhoud te geven aan ons samenleven. De digitaliserings-race gaat inderdaad nog geregeld ten koste van de 'menselijke maat'[10], zoals men alvast binnen Nederlandse instellingen uitdrukkelijk beseft (en zelfs opneemt in de strategie(bepaling)[11]. Interdisciplinariteit wordt, zeker in rechtstakken waar zorg (dragen) voorop staat, ook daarom terecht beklemtoond[12] en vanuit het oogpunt van het recent in Nederland opgeld makende *Preventive Law* geldt dit evenzeer[13].

---

[7] Aangehaald in F. CROLS, "Onze consensusdemocratie verbrokkelt zienderogen", *Tertio* nr. 668 (28 november 2012), www.tertio.be

[8] De Leuvense wijsgeer Lode LAUWAERT kreeg onlangs de Jaarprijs Wetenschapscommunicatie van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor o.m. zijn *Wij Robots*, Tielt, Lannoo Campus, 2021, 305 p. De jury overwoog onder meer dat '[d]oor zijn glasheldere en gepassioneerde communicatie, zijn genuanceerd en kritisch denken […] bij velen het besef [is] gegroeid dat ons leven sterk is verweven met technologie en dat het gebruik van AI ons voor pertinente ethische vraagstukken plaatst'. Zijn collega An-Katrien OIMANN benadrukte in een recent interview op haar beurt dat 'het doel van artificiële intelligentie humanisering moet blijven': B. NELISSEN, 'Hoe meer functies artificiële intelligentie verwerft, hoe meer aandacht we moeten besteden aan de normatieve uitdagingen van de technologie' [Interview met Ann-Katrien Oimann], *De Juristenkrant* 2022, afl. 445, 8-9. Algemeen gesproken blijkt de zgn. E-Literacy en E-Inclusion trouwens een belangrijk onderwerp van de weerbaarheid ofte resiliency van kansengroepen, zie o.m.: I. MARIËN, C. BEN OMAR, & L. VAN AUDENHOVE, *E-Inclusion for Belgium: Federale Roadmap Digitale inclusie. Beleidsvoorbereiding rapport in opdracht van de Programmatorische Federale Overheidsdienst Maatschappelijke Integratie (POD MI)*, Vrije Universiteit Brussel, 2001, 65p., raadpleegbaar via https://www.mi-is.be/sites/default/files/documents/e-inclusion_for_belgium_-_federale_roadmap_digitale_inclusie.pdf

[9] Cf. V. ELOY, "L'automatisation des droits sociaux : une solution périlleuse pour lutter contre le non-recours aux droits sociaux », *TGA-DP* 2021/3, https://droitpauvrete.be/automatisation-droits-sociaux-3/

[10] Zie o.m. het recente interview met de Vlaamse hoogleraar Nederlands publiekrecht Jurgen GOOSSENS: 'Een belangrijke rol speelt ook de almaar verdergaande digitalisering waarop de Tweede Kamer onvoldoende grip heeft. De Nederlandse overheid heeft ook haar informatiehuishouding slecht op orde […]. Hierdoor kunnen burgers lelijk in de knel geraken, zie ook de kinderopvangtoeslagaffaire' (G. HAGE, "Niet afrekenen, maar leren en opvolgen", *UWV Magazine*, oktober 2022, 22-24, https://www.uwv.nl/overuwv/magazines/detail/uwv-magazine

[11] Zo lezen we dat in de Strategie 2021-2025 van het publiekrechtelijke Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen, dat men beoogt 'zo veel mogelijk aan [te] sluiten bij de persoonlijke situatie en wensen van onze cliënten en van werkgevers. Zodat zij zich gezien, gehoord en geholpen voelen. Dat doen we uiteraard binnen de grenzen van de wet' (X. « Oog voor menselijke maat », UVW, https://www.uwv.nl/nl/over-uwv/themas/menselijke-maat/oog-voor-menselijke-maat).

[12] Zie o.m. E. LANCKSWEERDT, "Waar zorg en recht elkaar ontmoeten. De multidisciplinaire aanpak van scheidingsconflicten", *T. Fam.* 2019, Afl. 7-8, 184-201. Zo legt de auteur meermaals de vinger op de wonde wanneer hij illustreert hoe het probleemoplossend potentieel van het recht en van procedures beperkt is, de juridische benadering *as such* bezwaarlijk kan volstaan, en de verwachtingen ten aanzien van juridische professionals steeds verder toeneemt. Zie voor een omvangrijke behandeling van o.a. veerkrachtverhoging zijn *Menselijke kracht in het recht. Een ontwikkelingsgerichte visie op het recht en de rechtspraktijk*, Gent, Larcier, 2014, 331 p.

[13] Zie F. SCHONEWILLE, "'s Werelds eerste hoogleraar preventive law benoemd. Interview met Eric van de Luijtgaarden", *Tijdschrift Conflicthantering* 2022, Afl. 4, 42-44. Daarin laat professor VAN DE LUITGAARDEN zijn voornaamste drijfveer optekenen: '[D]at mijn studenten gaan investeren in hun eigen morele kompas want het is volstrekt duidelijk dat je er echt niet meer komt met het alleen maar toepassen van het juridische systeem. Dat heeft de kinderopvangtoeslagenaffaire wel erg duidelijk gemaakt voor diegenen die het nog niet zagen. Ik heb met ambtenaren gesproken die daarin een belangrijke rol speelden en die vertelden me zonder uitzondering dat ze niet op hun eigen morele oordeel durfden te vertrouwen. Zij zaten in de molen van het systeem die gewoon doormaalde

4. Een recent rapport van het Nederlands Sociaal en Cultureel Planbureau, dat in 2023 zijn vijftigste verjaardag viert, benadrukt daarbij overtuigend hoezeer beleid vertrekt van mensbeelden, en het verbindt daaraan enkele conclusies en aanbevelingen die ons transponeerbaar lijken naar de Belgische context. Het is voor alle duidelijkheid niet de bedoeling om in deze bijdrage "belezenheid" te etaleren, al hebben auteurs die onvermijdelijke neiging omwille van een zekere mate van inherent cerebraal narcisme. Het gebruik van dure woorden zou alleszins niet ten koste mogen gaan van authentieke bekommernis om de minder gefortuneerden onder ons. De voornaamste betrachting is om in deze bladzijden aandacht te vragen voor het onderwerp van een stimulerend rapport en op te roepen tot een vergelijkbare oefening – hoe onaangenaam en moeilijk ook – in een land dat tot op vandaag veel middelen investeert in het samenhouden van een samenlevingsmodel dat onder druk staat.

5. In een eerste deel staan we dan ook stil bij de inhoud van dit relatief kort, maar inhoudelijk erg rijk rapport, om vervolgens aan te geven hoezeer men ook in België werk lijkt te moeten maken van een analoge denkoefening, temeer nu ook bij ons verschillende auteurs daartoe – vanuit hun respectievelijke specialisatie en interessegebied weliswaar nogal fragmentaire – aanzetten hebben gegeven. In een tweede deel knopen we aan bij enkele van deze auteurs om aan te geven in hoeverre hun aanzet navolging verdient en steun vindt in de bemoediging die uitgaat van het gebalde Nederlandse SCP-rapport.

II - HET NEDERLANDS SCP-RAPPORT *MENSBEELDEN BIJ BELEID* (OKTOBER 2022)

6. In de recentste publicatie van het Sociaal en Cultureel Planbureau getiteld *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen* (hierna: SCP-Rapport) vallen GEBHARDT en FEIJTEN in typisch Nederlandse – en bij ons vooralsnog ondergewaardeerde – stijl omzeggens met de deur in huis (wij cursiveren):

> "Achter veel beleid schuilt een specifiek mensbeeld. Zulke beelden omvatten aannamen over wat mensen willen en kunnen, en hoe ze zich gedragen. Vaak blijken de mensbeelden die achter beleid schuilgaan te gesimplificeerd, te optimistisch of te somber te zijn. *Dit kan negatieve gevolgen hebben voor burgers en ertoe leiden dat mensen tussen wal en schip terechtkomen, en in ernstige gevallen uitmonden in systematische uitsluiting van groepen of in etnisch profileren*. Het vertrouwen dat burgers in de overheid hebben wordt hierdoor geschaad, en zet daarmee de legitimiteit van beleid onder druk. Veel adviseurs van de overheid hebben dit probleem in de afgelopen jaren gesignaleerd, en hebben aanbevolen om een gedifferentieerder burgerperspectief te verankeren in beleid. […] De regering lijkt zich in toenemende mate te realiseren dat beleid realistischer moet, en gestoeld moet zijn op een juist mensbeeld"[14].

Mensbeelden doen er kortom toe en met reductionistische of anderszins gebrekkige voorstellingen doet men de realiteit geweld aan, de medemens inbegrepen, met

---

en konden er niet uitstappen. Het begint dus met het anders opleiden van juristen; preventive law is daarmee het gooien van de spreekwoordelijke steen in de vijver'.

[14] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 4: https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2022/10/20/mensbeelden-bij-beleid. Wij laten de verwijzingen weg omwille van de leesbaarheid van de citaten.

legitimiteitsverlies tot gevolg. Het rapport verbindt dit met de vaststelling dat mensbeelden van beleidsmakers terechtkomen in wet- en regelgeving, en zo (mede)bepalend zijn voor de publieke voorzieningen en de publieke dienstverlening[15]. Vervolgens wijzen de auteurs op het *dynamische aspect* van de interactie tussen enerzijds het beleid en het schragende mensbeeld:

> "De beelden van beleidsmakers over mensen voor wie de regels en voorzieningen zijn bedoeld, en bijbehorende aannamen over hun gedrag, hebben invloed op hoe die mensen zich daadwerkelijk gedragen – en dat is niet altijd in lijn met de verwachtingen van de beleidsmakers. Dit werkt vervolgens weer door in hoe het beleid uitpakt voor burgers. Wanneer deze mensbeelden teruggekoppeld worden, stellen bestuurders en beleidsmakers hun beelden en het beleid veelal weer bij; mensbeelden zijn dus op deze manier een dynamisch aspect in de beleidscyclus. Ook aan de burgerkant is het proces dynamisch: burgers reageren op het beleid waarmee zij te maken krijgen in hun gedrag, en ervaren beleid al dan niet als legitiem. Als beleid in afnemende mate legitiem wordt gevonden, kan dit het vertrouwen in de overheid schaden. Ook om die reden is het zaak om beleid te stoelen op realistische mensbeelden"[16].

7. Zoals vaak vormt een vastgestelde kennis- en inzichtslacune de aanleiding voor nader onderzoek, en bij GEBHARDT en FEIJTEN was dit niet anders:

> "Om mensbeelden goed in beleid te verankeren is kennis nodig over wat mensbeelden zijn en hoe zij beleid beïnvloeden. Ondanks het evidente belang van mensbeelden bij beleid, ontbreekt nog veel specifieke kennis hierover. In de wetenschappelijke literatuur zijn wel losse elementen te vinden die aan deze kwestie raken"[17].

De auteurs expliciteren dat mensbeelden binnen beleidscontexten vaak het resultaat zijn van drie invalshoeken: de (normatieve) moraal, de waargenomen werkelijkheid, en de beïnvloedingsmogelijkheden van burgergedrag. Na hun literatuuronderzoek, dat de bestuurskunde, politicologie, sociologie, psychologie, filosofie, antropologie en gedragseconomie omvatte, formuleren zij een **werkdefinitie van het begrip "mensbeeld"** in beleidscontext. Ze hebben het dan over

> "veronderstellingen over hoe mensen (zouden moeten) zijn, denken en handelen, en over hoe zij (het best) kunnen komen tot verandering van hun gedrag (in de door de overheid gewenste richting)"[18].

8. Om het ontstaan van mensbeelden en hun effect in een groepscontext na te gaan, wenden GEBHARDT en FEIJTEN zich tot de (sociale) psychologie, waarin zij o.m. de menselijke neiging om mensen van andere groepen over dezelfde kam te scheren en te stereotyperen bevestigd

---

[15] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 5.
[16] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 5.
[17] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 5 *in fine*.
[18] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 7.

zien[19], maar ook hoezeer stereotiepe beelden onder invloed van sociale identificatieprocessen gemakkelijk een bepaalde positieve of negatieve lading krijgen, hetgeen vervolgens beïnvloedt hoe men zal reageren op leden van de groep in kwestie[20]. Zo noteren de auteurs dat 'sommigen geneigd zijn om mensen in de bijstand te zien als onnozel en incapabel en hen daarom te negeren of als voorwerp of kind te behandelen'[21].

Het rapport illustreert inderdaad overtuig(en)d hoe wij als mensen, net omwille van onze beperkte cognitieve vermogens (*bounded rationality*) onderhevig zijn aan vertekeningen in redeneren en dus nood hebben aan heuristieken 'om tot beslissingen en acties te kunnen komen, zonder in iedere situatie alle beschikbare situatie af te moeten wegen'[22].

9. Begrippen als *confirmation bias, self-fulfilling prophecies, world making* en *sense making heursitics* passeren de revue, maar vooral het concept 'stille ideologie' uit de bestuurskunde is erg verhelderend. Het gaat dan om:

> "de vanzelfsprekendheid van een gezamenlijk denkkader bestaande uit '[…] betekenisgevende en legitimerende verhalen' die zonder dat ze expliciet aan de orde worden gesteld, wel de basis vormen voor de keuzes die gemaakt worden. Al met al kunnen we dan stellen dat mensbeelden lang niet altijd expliciet worden gemaakt in beleid, maar wel krachtig aanwezig zijn en invloed (kunnen) hebben op beleidsvorming"[23].

Dit fenomeen van 'stille ideologieën' is volgens de auteurs niet zonder risico, en wel omwille van de ruimte die zij laten 'voor ambivalente of zelfs tegenstrijdige doelstellingen van beleid'. Bovendien zouden ze nieuwe ideeën of inzichten verhinderen en staat dit fenomeen een fundamenteel debat over de achterliggende veronderstellingen bij voorgenomen beleid in de weg.[24]

10. Qua beïnvloedingsmogelijkheden van menselijk gedrag brengen GEBHARDT en FEIJTEN het begrip 'doenvermogen' onder de aandacht dat volgens de auteurs 'vaardigheden zoals in actie komen, met tegenslagen omgaan, en het volhouden van gedrag' omvat[25] en de auteurs

[19] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 9, met talrijke verwijzingen.
[20] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 9.
[21] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 10 met verwijzing.
[22] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 10.
[23] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 11, met talrijke verwijzingen.
[24] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 11.
[25] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 12, met verwijzing.

brengen dit onmiddellijk in verband met de kwetsbaarheid van elkeen en de contingentie van ons bestaan:

> "Bij ieder mens kunnen deze vaardigheden in het gedrang komen, bijvoorbeeld wanneer iemand zich in moeilijke situaties bevindt en mentaal overbelast is. Dit betekent dat burgers in de dagelijkse realiteit niet altijd in staat zijn om de wet uit te voeren, zelfs als ze deze goed kennen en begrijpen. Het is ook hierom dat de aanname dat alle burgers een grote mate van zelfredzaamheid hebben, lang niet altijd opgaat"[26].

Qua 'kunnen' (*power*) en het 'willen' (*valence*) veranderen van gedrag onderscheiden de auteurs ten slotte vier groepen op naar eigen zeggen nogal rudimentaire, maar daarom nog niet verhelderingsongeschikte wijze, nl. 1) de bevoordeelden (*advantaged*: positief en machtig); 2) de mededingers (*contenders*: negatief en machtig); 3) de afhankelijken (*dependents*: positief en onmachtig) en 4) de afwijkenden/afzijdigen (*deviants*: negatief en onmachtig). Dit levert onderstaande figuur op[27].

Figuur 1
Kwadrant van de twee hoofddimensies van mensbeelden

		Valentie (willen)	
		Positief ingesteld	Negatief ingesteld
Macht (kunnen)	In staat tot gedragsverandering	Bevoordeelden (goede burgers)	Mededingers (berekenende burgers)
	Niet in staat tot gedragsverandering	Afhankelijken (kwetsbare burgers)	Afzijdigen (gemarginaliseerde burgers)

Bron: gebaseerd op Schneider en Ingram (1993)

11. 'De indeling in vier groepen lijkt wellicht nogal rudimentair. Ze omvat zeker ook niet alle relevante dimensies die het wezen van de mens kunnen beschrijven. Toch is het een indeling die, met variaties, steeds weer in onderzoek komt bovendrijven. De aannamen over de rol van sociale constructies worden tevens ondersteund door de empirie', vervolgen de auteurs, en ze illustreren bovendien hoe in 2021 het Coalitieakkoord (*de Nederlandse tegenhanger van het Belgisch Regeerakkoord*, *BN en CvV*) omzeggens bol staat van beschrijvingen die herleidbaar zijn tot een van de vier types/labels[28].

12. Alvorens enkele 'implicaties voor de beleidspraktijk' uit de doeken te doen vatten GEBHARDT en FEIJTEN hun bevindingen op basis van de sociale constructietheorie kort samen:

> "Beleidsmakers [vormen], net als ieder ander, beelden […] van specifieke groepen burgers. De beelden omvatten associaties, stereotypen en veronderstelde waarheden over hoe deze groepen zijn, zich gedragen, en wat ze nodig hebben om te veranderen. Dit heeft invloed op de keuzes die gemaakt worden tijdens het beleidsproces. De sociale

[26] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 12 *in fine*.
[27] We hernemen onderstaande figuur uit pagina 13 van hun bijdrage.
[28] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 14-15.

> constructies en bijbehorende narratieven hebben daarnaast invloed op de dynamiek van het maatschappelijk discours en hoe dit zich ontwikkelt over de tijd"[29].

13. De beleidsaanbevelingen vertrekken vanuit de vaststellingen dat mensbeelden vaak onbewust zijn en onbesproken blijven. De auteurs roepen daarom op om ***mensbeelden bewust en expliciet te maken*** en zij suggereren hierbij enkele vragen, zowel ten aanzien van de individuele beleidsmakers als ten aanzien van het beleid dat men uiteindelijk in het aangewezen instrument wenst te gieten, om een en ander *aan de oppervlakte* te *krijgen*:

> "Op welke wijze hebben mijn denkbeelden, normen en waarden invloed op mijn assumpties en ideeën over het beleid(sprobleem) en de burgers op wie het betrekking heeft?
>
> Hoe verhouden mijn denkbeelden, normen en waarden zich tot die van anderen, zoals mijn collega's en de bewindspersoon voor wie ik werk?
>
> In hoeverre zijn mijn denkbeelden, normen en waarden afhankelijk van tijd en context gebleken? In welke opzichten ben ik veranderd?
>
> Op welk mensbeeld is dit beleid gebaseerd?
>
> Welke mensen passen niet in dit mensbeeld en wat zijn voor hen de consequenties?
>
> Zijn die consequenties aanvaardbaar, en waarom wel of niet?"[30].

14. De auteurs geven meteen daarop aan dat het niet volstaat om louter stil te staan bij mensbeelden, zeker omwille van het aangehaald fenomeen van 'stille ideologieën'. Het is daarom cruciaal dat beleidsmakers hun ***mensbeeld(en) bespreekbaar maken*** en dit kan door a) ze openlijk aan te kaarten in de groep die het beleid ontwikkelt, b) door actief van buiten uit burgervisies en/of tegenvisies uit te nodigen[31], c) door een 'geen interesse scenario' uit de denken[32], en d) door vooraf na te denken hoe men desgevraagd het gehanteerde mensbeeld zou verantwoorden ter schraging van de voorgenomen beleidspraktijk[33].

---

[29] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 16.

[30] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 17.

[31] 'Beleidsmakers kunnen ook gericht op zoek gaan naar sprekers van wie bekend is dat ze anders tegen de beleidskwestie (of de oplossing) aankijken. Het luisteren naar mensen met externe visies borgt dat er geluiden van buiten de eigen 'bubbel' te horen zijn' (W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 18).

[32] In dit geval '[g]aan beleidsmakers […] dan bij zichzelf na wat er gebeurt als niemand in de doelgroep geïnteresseerd is in of enthousiast is over het beleidsplan. Beleidsmakers gaan er namelijk onbewust van uit dat burgers meer op hen lijken dan werkelijk het geval is (*illusion of similarity* […]) Daardoor nemen ze aan dat veel mensen dezelfde mening en houding hebben als zijzelf. Bovendien overschatten ze hoeveel mensen het voorgenomen beleid zullen begrijpen en omarmen. Door zichzelf in een gedachtenexperiment te dwingen om ervan uit te gaan dat mensen juist anders zijn dan zijzelf, stimuleert dit alternatieve mensbeelden en legt het onredelijke aannamen bloot' (W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 18 met verwijzing).

[33] 'Dit laatste, het vooraf nadenken over de verantwoording van gehanteerde mensbeelden, zou men ook kunnen opnemen in de beleidspraktijk, bijvoorbeeld als een onderdeel van ex-ante evaluatie' (W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 18).

III - BELGISCHE AANZETTEN QUA MENSBEELD-VERDISCONTERING BIJ BELEID(SVOORBEREIDING)

15. Kort gezegd roepen GEBHARDT en FEIJTEN op om beleidsmakers bewust(er) te maken van de mensbeelden die zij hanteren, deze bespreekbaar te maken, en zo nodig bij te stellen.

Zoals aangekondigd bundelen we nu verschillende intuïties van een schare (niet-)juridische, (voornamelijk) Belgische auteurs om aan te geven dat deze oefening aan de basis van het *SCP-Rapport* ook bij ons wenselijk, en zelfs noodzakelijk is.

16. Zeker wanneer men politiek bedrijft – hier voor de goede orde erg ruim begrepen als 'de kunst van de omgang met macht, conflict en informatietekort'[34] – getuigt het immers van maturiteit en verantwoordelijkheid(szin) om zoveel als mogelijk klare wijn te schenken over de waarden die men aankleeft en waarom men dat doet. Aan elk van de onderdelen van de triptiek 'expliciteren-bespreken-bijstellen' werd in de Belgische doctrine al aandacht besteed en vinden we dus geëffend terrein voor een analoge oefening. Uiteraard zonder zelfs maar een begin van exhaustiviteit te claimen denken wij aan de volgende elementen.

Sectie 1 – Belang en *explicitering* van mensbeelden

17. Ten eerste bestaat in België al decennialang het besef dat iemands ideologie er wel degelijk toe doet wanneer men haar of zijn kandidatuur voor een ambt in overweging neemt. Niet alleen is ons *systeem-D'Hondt* gebaseerd op een evenwichtig gewilde verdeling en beurtrol tussen verschillende politieke families, maar ook intuïtief voelt men meteen aan dat men iemand met ronduit liberticide opvattingen bezwaarlijk beleidsverantwoordelijkheid kan toevertrouwen in een (weerbaar gewilde) democratie. Het nastreven van zogeheten neutraliteit verschijnt daarmee als 'een door de moderniteit gecreëerde illusie' (VANHEESWIJCK[35]) en gebruik van de term 'neutraliteit' *an sich* is trouwens evenmin waardenvrij, zoals DE COOREBYTER heeft laten zien[36].

---

[34] G. DIERICKX, *De logica van de politiek*, Antwerpen-Apeldoorn, Garant, 2005, 302-303.

[35] G. VANHEESWIJCK, "De illusie van de neutraliteit", *Streven*, januari 2008, (62) 66. De auteur toont hoe een mens niet neutraal kan zijn en haalt hiertoe o.a. de beeldspraak aan van een bekende Israëlische romanschrijver die de mens op zijn beurt definieerde als een schiereiland: voor de helft uitkijkend op de oceaan en voor de helft vastzittend aan het vasteland. Met het vasteland bedoelt de romancier dan "onze familie, vrienden, cultuur, traditie, land, natie, seks, taal en allerlei andere verbanden": A. OZ, *Hoe genees je een fanaticus?*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2007, 49. Zie voor een recentere herneming: A. Oz, "Lof van de schiereilanden", *Nexus* 2016, Afl. 71, (11) 22: 'Schiereilanden zijn we, en schiereilanden zouden we altijd moeten blijven. Ik verfoei degenen die ons allemaal proberen te veranderen in niets meer dan een gezichtsloze molecuul van een of ander vasteland, een of ander beloofd land, een of andere reality show, een of ander paradijs voor extremisten – net zozeer als ik degenen verfoei die ons proberen te veranderen in een archipel van eenzame eilandjes, allemaal gedompeld in permanente eenzaamheid en een voortdurende darwinistische strijd met alle anderen'.

[36] '[L]e vocabulaire peut être trompeur et est en tout cas extrêmement mouvant, alors que les grandes attitudes de principe évoluent beaucoup plus lentement. Le principal symptôme de cet état de fait réside en ceci que le terme de neutralité, qui a d'abord été porté par le courant de pensée anticlérical, est aujourd'hui devenu transversal à différents univers, au point de n'être plus guère utilisé par la laïcité organisée. C'est qu'il y a au moins deux grandes manières de concevoir la neutralité: l'une qui s'inscrit dans le cadre de pensée laïque, et l'autre qui s'en détache et qui peut même, dans certaines de ses conséquences, s'y opposer. Phénomène d'autant plus remarquable qu'à l'origine, laïcité et neutralité étaient pratiquement synonymes' (V. DE COOREBYTER, "La neutralité n'est pas neutre" in D. CABIAUX, F. WIBRIN, L. ABEDINAJ, L. BLÉSIN (eds.), *Neutralité et faits religieux. Quelles interactions*

Nog problematischer is dat 'het' postmoderne mensbeeld van aard blijkt om een samenleving in de hand te werken waarin zieken, zwakken, gehandicapten en ouderen uiteindelijk gemarginaliseerd worden[37].

18. Wat betreft het door de auteurs van het SCP-Rapport aangestipte risico op beleidsineffectiviteit en legitimiteitsaantasting, liet Herman DE DIJN decennia terug al optekenen dat een zorg die men verleent vanuit een gebrekkige (want bijvoorbeeld reductionistische) *visie op de mens* nooit echt adequaat kan zijn[38]. Als we concepten als mens- en wereldbeeld bovendien tot iemands *core software* mogen rekenen, en zelfs 'metafysisch' mogen noemen, dan blijkt de 'metafysische behoefte' nog lang niet opgedroogd. Dat er tegenwoordig geen instantie meer lijkt te kunnen zijn die om ons 'bloed, zweet, en tranen' kan vragen, maakt de angst en onzekerheid er voor de hedendaagse mens niet geringer om (VAN LIEDEKERKE en PATTYN)[39]. Gewezen voorzitter van het Grondwettelijk Hof Paul MARTENS had het in dat verband al over *'des instances surplombantes'*[40]. Kortom: we dreigen inderdaad te stikken in ons solipsisme, zoals de gevierde vrijdenker Jaap KRUITHOF het in zijn visionaire bespreking van het neoliberalisme mocht schrijven:

> "Egocentrisme en solipsisme zijn kernwoorden in de problematiek die ons bezighoudt. Mensen die de volwaardige relatie met het object loslaten, zijn aan zichzelf overgeleverd. Zij ploeteren in een moeras, weten niet meer hoe ze het nihilisme moeten ontlopen. In zichzelf opgesloten, los van elk echt contact met de wereld, vinden zij geen funderende zin. Ten slotte evolueren we door de ontwikkeling die wijzelf op gang hebben gebracht en mordicus voortzetten naar een wereld waarin we alleen nog onszelf ontmoeten. Onze moraliteit beperkt zich tot de relaties met andere menselijke schepsels en verhoudingen met het eigen ik. We zijn als mensen uitsluitend met onszelf bezig, hebben geen tegenkracht meer buiten onszelf. Het enige centrum dat overblijft, is het ego van de mensheid. We zijn goden zonder onderdanen. De goden zijn verdwenen of door ons in menselijke zin getransformeerd. Onze heerszucht heeft ons de das omgedaan, wij stikken in ons solipsisme. We dachten het waardevolle alleen in onszelf te kunnen vinden, los van al het andere dat we degradeerden tot het in zich betekenisloze en waardeloze, maar dat lukte niet omdat we in onszelf doldraaiden. Wat zal ons, mensen, houvast geven nadat we God en de natuur uit onze epistemologie, ontologie, axiologie en ethiek gebannen hebben?"[41].

Precies de omarming van het postmodernisme door de neoliberale samenleving reveleert volgens KRUITHOF een diepgaande *demoralisering*: 'We geloven niet meer in de maakbaarheid van de samenleving, de vooruitgang, een betere wereld. Wij proberen het nog te redden maar voor onze kinderen, zeker voor onze kleinkinderen, wordt het een hel'[42].

---

dans les services publics, Louvain-la-Neuve, Academia-L'Harmattan, 2014, (19) 20 *in fine.* De auteur besteedt veel aandacht aan het onderscheid tussen zgn. 'inclusieve' en 'exclusieve' neutraliteit.

[37] H. DE DIJN, "Voorbij de ontzuiling", *Met Zorg* 2002, (34) 39.

[38] H. DE DIJN, "Vermaatschappelijking van de zorg. In welke maatschappij?", *Streven* 2011, (208) 215.

[39] Vgl. L. VAN LIEDEKERKE en B. PATTYN, "Anxiety and Uncertainty in Modern Society", *Ethical Perspectives* 2001, (88) 99.

[40] P. MARTENS, "Sur la libido Judicandi. Réflexions sur l'office du juge quand il juge d'office" in *Liber Amicorum E. Krings*, Antwerpen, Kluwer, 1990, (703) 712.

[41] J. KRUITHOF, *Het neoliberalisme*, Antwerpen, EPO, 2000, 434.

[42] J. KRUITHOF, *Het neoliberalisme*, Antwerpen, EPO, 2000, 435.

Om metafysica te bedrijven moet men trouwens geen welbepaalde doctrine onderschrijven door een religie aan te hangen of een politieke partij te vervoegen, aldus ook Jacques GRONDIN: *'One simply needs to realize what one is doing when one attempts to understand our world and the meaning of one's experiences'*[43]. Zoals we eerder al aangaven is recht meer dan een neutraal instrument om de maatschappelijke vrede te handhaven: *'It inevitably contains and proposes a certain image of what it is to be human and to act in a human way'* schrijft wijsgeer DE DIJN[44].

19. Ook het rechtsdenken is niet waardenvrij of vrijblijvend: 'De wijze waarop juristen denken is onlosmakelijk verbonden met de manier waarop juristen zouden kunnen en zelfs moeten denken', schreef FLEERACKERS[45]. Precies met het traditioneel uitgedragen mensbeeld en het daarvan afgeleide rechtersbeeld lijkt er een en ander mis. Qua 'moreel omgevingsklimaat' valt, althans volgens VERHAEGHE, aan te stippen dat:

> "de hedendaagse neoliberale normen en waarden [inhoudelijk] zeer sterk [afwijken] van de christelijke normen en waarden. Maar de christelijke moraal bezit amper nog autoriteit – haar dwingende karakter is verdampt. Stellen dat het neoliberale verhaal dan weer veel autoriteit heeft, klopt ook niet. Ondanks zijn dominante karakter bezit het weinig moreel gezag. Het dwingende karakter van de neoliberale normen en waarden heeft vooral te maken met macht, en veel minder met autoriteit"[46].

Na deze wellicht nogal abstracte overwegingen stippen we vervolgens enkele voorbeelden aan van hoe Belgische juristen hebben gepleit voor het minstens indirect ter sprake brengen van mensbeelden van bewindslieden (veelal rechters als bewindslieden *sui generis*).

Sectie 2 – *Bespreken* van mensbeelden

20. Het mag niet verbazen dat dit ter sprake brengen vooral geopperd wordt als onderdeel van *procedures* waarmee men, enerzijds, (de geschiktheid van) kandidaten beoordeelt voor een bepaalde functie waaraan machtsuitoefening verbonden blijkt (*in casu* veelal rechters als bewindslieden *sui generis*). Anderzijds wil men diezelfde functionarissen, ambtenaren of magistraten, wanneer ze in een meerkoppig orgaan zetelen, procedureel toerusten om hun eventueel van de meerderheid afwijkende mening te kunnen uiten. Op omvattende wijze werd dit vraagstuk in België vooralsnog niet behandeld, maar inzake het Grondwettelijk Hof deed Toon MOONEN alvast meer dan een opgemerkte aanzet die navolging verdient[47]. Bepaalde intuïties van deze auteur werden overigens door staatsraad Pierre Lefranc aangegrepen om een stimulerend essay te wijden aan de zogeheten *standstill*-verplichting die het Grondwettelijk Hof voorlopig enkel met artikel 23 van de Grondwet in verband brengt doch die het Hof vooralsnog

---

[43] J. GRONDIN, *Introduction to Metaphysics. From Parmenides to Levinas*, New York, Columbia University Press, 2012 [2004], Vert. L. SODERSTROM, xviii.
[44] H. DE DIJN, "Cultural Identity, Religion, Moral Pluralism and the Law" in *Bijdragen. International. Journal in Philosophy and Theology* 2003, (286) 292, met verwijzingen.
[45] F. FLEERACKERS, *Rechtsdenken. Vade mecum*, Brussel, Larcier, 2016, 5.
[46] P. VERHAEGHE, *Autoriteit*, Antwerpen/Amsterdam, De Bezige Bij, 2015, 19.
[47] T. MOONEN, *De keuzes van het Grondwettelijk Hof. Argumenten bij de interpretatie van de Grondwet*, Brugge, die Keure, 2015, 170-210 ('Argumenten van binnenuit: Maatschappijvisie van de rechter' (Deel II, Hoofdstuk 2)). Met name het randnr. 265 en de aldaar opgenomen tabellen verdienen navolging voor de zetel (van alle rechtsprekende instanties).

nalaat om teleologisch of zelfs systematisch te interpreteren, hoewel daartoe redenen voorhanden blijken gelet op de zogeheten tendens naar directe werking[48].

21. In het eerste geval kunnen we volstaan met de discussie die zo nu en dan de kop opsteekt ***naar aanleiding van de benoeming van rechters*** in het Grondwettelijk Hof als hoeder van de Grondwet en de erin vervatte Titel II met onze fundamentele rechten in vrijheden (zoals samen gelezen met supra- en internationale normen die analoge rechten en vrijheden waarborgen). Zo pleitte academica en advocate Evelyne MAES al een decennium geleden om kandidaten voor een ambt binnen het Grondwettelijk Hof te laten ondervragen in daartoe ingerichte hoorzittingen[49], onder andere met het oog op waarborging van voldoende diversiteit en kwaliteit, en suggereerde een van ondergetekenden nog algemener om (alle) kandidaat-magistraten openlijk te bevragen over hun mens- en wereldbeeld, en hen klare wijn te doen schenken over wat volgens hen bijvoorbeeld het doel en de finaliteit is van pakweg een toch wel cruciaal concept als de mensenrechten. Laatstgenoemde leidde uit de Belgische constellatie af dat dit vooralsnog niet voor de hand ligt:

> "Tot dusver blijven immers (discoursmatige) onverschilligheid en opaciteit troef. Binnen de Belgische politiek-maatschappelijke, particratische context, met o.a. zijn aversie voor referenda en andere hefbomen voor directe democratie, mag een en ander evenwel niet verbazen. Om verwijten à la 'de bijdrage van onze instellingen aan het vrijwaren van onze democratie wordt steeds fictiever' te ondervangen, lijkt ook op dat punt tegengas nodig. Bij voorkeur na een waarachtige 'dialoog' in plaats van de zoveelste politieke 'onderhandeling'"[50].

22. Overigens kan men zich afvragen of er niet bepaalde mogelijkheidsvoorwaarden[51] ontbreken om het *überhaupt* over rechterlijke mensbeelden te kunnen hebben op een data-gedreven en objectieve wijze (cf. *empirical jurisprudence*). In de Verenigde Staten brengt men sowieso al decennia de ideologie van magistraten nauwkeurig in beeld[52], maar ook Leuvense onderzoekers DYEVRE en WIJTVLIET verrichten baanbrekend werk over onderdelen van de

---

[48] P. LEFRANC, "*Standstill*-verplichting voor het recht op de toegang tot de rechter?", in B. NELISSEN en P. VANSTAPEL, *De gevier(endeel)de Jan Nolf. Liber Observatoribus Iustitiae*, Antwerpen, EPO, 2022, 182-197, en met name 191 ff.

[49] E. MAES, "Waarom geen hoorzitting voor nieuwe rechters Grondwettelijk Hof?", *De Juristenkrant* 4 december 2013, 10. Zie ook: R. BOONE, "Een diverser Grondwettelijk Hof, voor meer legitimiteit en kwaliteit", *De Juristenkrant* 2016, afl. 324, 8-9. Zie ten slotte: J. NOLF, "Moeilijke start voor HRJ in de Senaat", *De Juristenkrant* 2016, nr. 332, 16-17.

[50] B. NELISSEN, *Van onafhankelijk magistraat tot rechter-bureaucraat: factor van rechtsstatelijke (des)integratie?*, Brussel, Larcier, 2018, 375, randnr. 441, met talrijke verwijzingen. Veel van de hierboven aangehaalde bronnen werden verwerkt in de handelseditie van dit proefschrift.

[51] Te denken valt aan de systematische publicatie van vonnissen en arresten, en ook op andere wijze opvoeren van transparantie door het online beschikbaar stellen van een curriculum vitae van magistraten dat ook nevenbetrekkingen en andere engagementen omvat. Alvast in Nederland blijkt dit laatste, hoewel wettelijk voorgeschreven, geen garantie, zoals de Nederlandse justitiewatcher Paul Ruijs liet optekenen: B. NELISSEN, P. VANSTAPEL, "'Nederlandse rechters zijn de facto onschendbaar' [Interview met Paul Ruijs]", *De Juristenkrant* 2022, Afl. 444, 15.

[52] Het volstaat om met "judicial ideology" of aanverwante zoektermen aan de slag te gaan op de geëigende databanken in binnen- en buitenland om een stortvloed van wetenschappelijke bijdragen uit allerlei disciplines uit te lokken. Voor een recent werk waarin een overzicht wordt gegeven van de belangrijkste literatuur terzake: L. EPSTEIN, W. L. LANDES, R. A. POSNER, *The Behavior of Federal Judges. A Theoretical and Empirical Study of Rational Choice*, Cambridge (MA), Harvard University Press, 2013, 440 p.

mens- en maatschappijvisie van rechters binnen het Gerecht van Eerste Aanleg in Luxemburg[53], om over de aanzetten van VAN HOECKE uit de jaren zeventig van vorige eeuw uiteraard nog te zwijgen[54].

Opvallend in dit laatste verband is dat er niet zoiets bestaat als *separate opinions* binnen de rechtscolleges op niveau van de Europese Unie, 'hoewel elke crisis uiteindelijk toch in de pipeline van dit Hof terechtkomt' althans volgens de hoogste EU-rechter[55]. Dat laatste is zoals bekend wél het geval binnen het Straatsburgse Mensenrechtenhof dat een orgaan is van de Raad van Europa[56].

23. Die ***separate opinions*** zijn een techniek waarmee men nauwkeurig(er) zicht krijgt op hoe individuele rechters binnen een meerhoofdige zetel aankijken tegen de behandelde zaak en tegen de meerderheidspositie, al dan niet instemmend of afkeurend en op grond van welke precieze argumenten. In een *separate opinion* krijgt een rechter kortom de kans om het mensbeeld (dat ten grondslag ligt van het oordeel) van zijn of haar mede-rechter te bespreken. Voor deze rechtsfiguur werd, zulks mag niet verbazen, ook al vaak een lans gebroken in ons land[57], maar vooralsnog zonder veel resultaat.

Sectie 3 – *Bijstellen* van mensbeelden

24. Ten slotte mag blijken dat de bereidheid om *het eigen mensbeeld bij te stellen* een cruciaal onderdeel uitmaakt van openheid, tolerantie en maturiteit, maar zelfs levensnoodzakelijk is. Als onderdeel van wezenlijke intellectuele nederigheid valt meer bepaald te verdedigen dat wie niet bereid is om zo nodig zijn of haar theorie aan te passen aan

53 W. WIJTVLIET, A. DYEVRE, "Judicial Ideology in Economic Cases: Evidence from the General Court of the European Union", *European Union Politics* 2021; Vol. 22; iss. 1; pp. 25-45.

54 M. VAN HOECKE, *Mens- en Maatschappijbeeld van de Rechter*, Gent, RUG, Reeks Bibliotheek van Gerechtelijk Recht. Vol. V, 1975.

55 X. "Koen Lenaerts: 'Elke Europese crisis komt vroeg of laat in de pijplijn van het Hof'. Interview met de president van het Hof van Justitie van de Europese Unie", *Oriëntatie* 2020, afl. 9, 303-309.

56 Voor een algemene behandeling van het fenomeen van *separate, dissenting* en *concurring opinions*: F. RIGAUX, **"**Opinions dissidentes, opinions séparées et opinions convergentes: l'unanimité dans l'exercice de la fonction, in judiciaire", in X., *Mélanges Jacques van Compernolle*, Brussel, Bruylant, 2004, 573-589.

57 M. E. STORME, "Pleidooi voor separate opinions in de rechtspraak", Juristenkrant 2009, afl. 187, 10; B. NELISSEN, Na sluiting Fortisgate (eindelijk) opening voor separate opinions?, RW 2011-12, afl. 29, 1278-1288; Voor globalere besprekingen, zie: S. FEYEN, "Afwijkende meningsuitingen in het Belgisch Grondwettelijk Hof: mensenrechtelijk beschermd, wenselijk of gevaarlijk?", in A. ALEN en J. THEUNIS, *Leuvense Staatsrechtelijke Standpunten III*, Brugge, Die Keure, 2012, 227-288; M. ADAMS, "Kleine sociologie van de dissenting opinions en het beraad. Naar een (vergelijkende) onderzoeksagenda wat betreft de rechterlijke motivering", in *Advocare : juridisch cahier. Het beraad en de rechter*, Gent, Vlaams Pleitgenootschap bij de Balie te Brussel, 2012, Vol. 19, 25-29.

de realiteit (cf. o.a. FLEERACKERS[58], PATTYN[59] en VANDEN AUWEELE[60]), maar steevast het omgekeerde doet, inderdaad niet thuishoort binnen een beleidsverantwoordelijke positie. We hebben dan immers te maken met een ideoloog (FRANKFURT[61]) en een totalitaire persoonlijkheid, die uiteindelijk ontmenselijking in de hand werkt, zoals ook wijsgeer DE SCHUTTER aanvoert:

> "Totalitaire regimes schrappen mensen uit de wereld. Zij gebruiken daartoe een ideologie die mensen onderverdeelt: er zijn superieure rassen of bevolkingsgroepen, van de inferieure rassen of bevolkingsgroepen komen sommige in aanmerking voor deportatie of tewerkstelling, andere worden volledig 'lebensunwert' verklaard, 'begiftigd met een leven dat het niet waard is geleefd te worden'. Vaak doen deze ideologieën een beroep op (zogenaamd) wetenschappelijke inzichten, een rassentheorie of een geschiedenisbegrip, om aldus hun aanspraak dat ze in de werkelijkheid geworteld zijn, kracht bij te zetten. In feite bouwen ze een systeem op de logische ontwikkeling van een idee: een ideologie ontvouwt letterlijk de logica van een idee. Aan die idee wordt de werkelijkheid aangepast, de werkelijkheid wordt op het procrustesbed van de idee vormgegeven"[62].

25. De vrijdenkende Gentse filosoof RAES schetste voordien al hoe de mens zichzelf dreigt te overschatten en te verzanden in een uiteindelijk pessimistisch stemmend – want blind – voluntarisme. Volgens de auteur slaat het verlichtingscredo bij uitstek – *Scientia vincere tenebras* – tegenwoordig om in zijn tegendeel, nl. punitief denken:

> "De modernistische overtuiging dat precies technologie en wetenschap de bestaansvoorwaarden transparanter, veiliger en zekerder zouden maken (scientia vincere tenebras) heeft plaatsgeruimd voor een 'vooruitgangspessimisme' waarin de mens de probleemfactor nummer één wordt. Geloof in de 'perfectibiliteit' van de mens

---

[58] Vgl. F. FLEERACKERS, "Over levensbeschouwing, rechtsdenken en juridische vorming" in F. FLEERACKERS, R. VAN RANSBEECK (eds.), *Recht en levensbeschouwing, Reeks 'AdVocare' Interdisciplinair Cahier 20.1*, Gent, 2012, (245) 248: 'Effectiviteit van recht berust dan niet zozeer op de interne logica van het instrument, dan wel op de wijze waarin dat instrument zich adaptief tot zijn object, de werkelijkheid, verhoudt'

[59] B. PATTYN, "Waarheid en vrijheid", G. VAN RIEL en B. RAEYMAEKERS (red.), *Pluraliteit, tolerantie & waarheid. Denken in het spoor van Albert Dondeyne*, Leuven, Wijsgerig Gezelschap Leuven, 2006, (87) 98-99: 'Als we geconfronteerd worden met een overtuiging die onze eigen overtuiging in diskrediet brengt, dan zijn er slechts twee mogelijkheden. Of we raken ervan overtuigd dat wat ons wordt gezegd, fout is en dan kunnen we onze oude overtuiging behouden. Of we merken dat die nieuwe overtuiging werkelijk verstandig is en meer kans heeft waar te zijn dan de onze, en dan worden we onweerstaanbaar gedwongen om onze oorspronkelijke mening te herzien. We kunnen dan misschien een tijdje in de war zijn en niet meer weten hoe we over iets moeten denken, maar als we van iets overtuigd raken dan is dat omdat we denken dat die overtuiging waar is. Eens we met onszelf in het reine zijn gekomen zullen we alleen die overtuigingen overhouden waarvan wij veronderstellen dat ze waar zijn. Overtuigingen zijn in die zin geen voorwerp van beslissing. Niemand kan zomaar beslissen welke overtuiging hij zal aankleven. Overtuigingen waarvan we de indruk hebben dat ze waar zijn, dringen zich aan ons op'.

[60] D. Vanden Auweele, Filosoferen bij schemerlicht. Over (on)macht en (wan)hoop, Zoetermeer, Klement, 2016, 91 mut. mut.: 'Als een ideaal niet langer werkzaam of opportuun is nadat de waarheid en de vooronderstellingen ervan aan het licht zijn getreden, dan signaleert dit vooral dat er iets mis is met dit ideaal'.

[61] '[S]*ocieties cannot afford to tolerate anyone or anything that fosters a slovenly indifference to the distinction between true and false. Much less can they indulge the shabby, narcissistic pretense that being true to the facts is less important than being "true to oneself"'* (H. G. FRANKFURT, *On Truth*, New York, Alfred A. Knopf, 2012, 33.

[62] D. DE SCHUTTER, *Het catastrofale. Essays over eindigheid*, Kapellen, Klement-Pelckmans, 2014, 139.

> wordt vervangen door scepsis over diens 'aanpassingsvermogen' en dat vertaalt zich in een revival van het punitieve denken"[63].

Documentatie met betrekking tot de 'bloei' van dergelijk repressief denken ligt omzeggens binnen handbereik, en mag dan ook niet (meer) verbazen[64].

26. Men vergelijke dit met een lucide inschatting van Paul CLAES in zijn wel erg stimulerend essay in zakformaat *Kinderen van Rousseau* uit 2014:

> "Naar verluidt riep de Franse psychiater Jacques Lacan ooit tegen de opstandige studenten van '68: 'Willen jullie misschien nog strengere meesters?' Hij heeft gelijk gekregen: revolte roept om repressie, liberalisme voert tot despotisme, tolerantie leidt tot intolerantie. De anarchistische generatie die de laatste tiran wou ophangen aan de darmen van de laatste bureaucraat wurgt onze maatschappij met controleorganen en doorlichtingscommissies, met vergaderingen, meetings en trainingssessies, met projecten, planningen en modellen, met rapporten en tussenrapporten, met functioneringsgesprekken, evaluaties, zelfevaluaties, assessments, kwaliteitscontroles, enquêtes, bevragingen en andere tijd en papier verslindende richtlijnen die alle persoonlijkheid in de kiem smoren"[65].

Deze door Claes scherp aangevoelde, uitgesproken risicoaversie loopt dus uit op een impasse en dat blijkt bij uitstek een 'modern' fenomeen. De Schotse filosoof Alisdair MACINTYRE heeft het in dat verband over een psychologische gespletenheid en de o.i. toch wel herkenbare 'paradox van de moderne mens' (wij cursiveren):

> "Each of us, individually and as a member of particular social groups, seeks to embody his own plans and projects in the natural and social world. A condition of achieving this is to render as much of our natural and social environment as possible predictable and the importance of both natural and social science in our lives derives at least in part – although only in part – from their contribution to this project. At the same time each of us, individually and as a member of particular social groups, aspires to preserve his independence, his freedom, his creativity, and that inner reflection which plays so great a part in freedom and creativity, from invasion by others. [...] It is necessary, if life is to be meaningful, for us to be able to engage in long-term projects, and this requires predictability; it is necessary, if life is to be meaningful, for us to be in possession of ourselves and not merely to be the creations of other people's projects, intentions and desires, and this requires unpredictability. *We are thus involved in a world in which we are simultaneously trying to render the rest of society predictable and ourselves unpredictable, to devise generalizations which will capture the behavior of others and*

---

[63] K. RAES, *Wetten in opspraak. Een ethische kijk op het recht*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1998, 173.
[64] Te denken valt aan M. FOUCAULT, *Discipline, Toezicht en Straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen, Historische Uitgeverij, 2010 (6de druk) [1975]; L. WACQUANT, *Straf de armen. Het nieuwe beleid van de sociale onzekerheid*, Berchem, EPO, 2010; M. FOUCAULT, *De geboorte van de biopolitiek*, Amsterdam, Boom, 2013. Een analyse van recentere datum is B. LLESHI, *De neoliberale strafstaat*, Berchem, EPO, 2014.
[65] P. CLAES, *Kinderen van Rousseau. Een pamflet tegen de tijdsgeest*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2014, 48.

> *to cast our own behavior into forms which will elude the generalizations which others frame*[66]

Ook hieruit blijkt het nogal 'Nietzscheaanse karakter' van onze tijdsgeest, zoals diezelfde MacIntyre treffend weergaf:

> "If there is nothing to morality except expressions of will, my morality can only be what my will creates. There can be no place for such fictions as natural rights, utility, the greatest happiness of the greatest number. I myself must now bring into existence 'new tables of what is good' [...] Nietzsche is the moral philosopher of the present age. For [...] the present age is in itself dominantly Weberian; and, [...] Nietzsche's central thesis was presupposed by Weber's central categories of thought. Hence Nietzsche's irrationalism – irrationalism because Nietzsche's problems remain unresolved and his solutions defy reason – remains immanent in Weberian managerial forms of our culture. Whenever those immersed in the bureaucratic culture of the age try to think through to the moral foundations of what they are and what they do, they will discover suppressed Nietzschean premises. [...] So Weber and Nietzsche together provide us with the key theoretical articulations of the contemporary social order'."[67]

27. Optimistischer stemt alvast dat wie vandaag zegt dat een rechter sowieso in zekere zin aan beleid doet, en dat de rechterlijke taak bij uitstek ethisch relevant is, terecht niet langer verketterd wordt. De inrichting van de Belgische rechtsorde met zijn ruime appreciatiebevoegdheid voor de rechter, via talrijke open normen, is hieraan allerminst vreemd, weze het ten nadele van de voorspelbaarheid, rechtszekerheid en transparantie[68]. Alvast in dat opzicht blijkt het dominante rechtersbeeld al dichter aan te sluiten bij een realistisch mensbeeld.

---

[66] A. MACINTYRE, *After Virtue*, London, Bloomsbury, 2012 [1981], 120-21.

[67] A. MACINTYRE, *After Virtue*, London, Bloomsbury, 2012 [1981], 132-'33.

[68] Zie het recente en strenge L. CORNELIS, "Uitdagend: (on)waardige, (on)rechtschapen en (on)kiese deontologie" in F. BRISON, J. DELVOIE, R. FELTKAMP, A. FRANÇOIS (eds.), *Liber amicorum Michel Flamée. Schuim op de branding*, Brugge, die Keure, 2017, (253) 263, randnr. 18: 'Open normen leiden naar kennis- en inzichttekorten zowel bij wetgevers als bij de beoordelaars. [...] De oeverloosheid van de open normen zorgt ervoor dat de kenbaarheid van de resultaten, die te bereiken zijn met door open normen geplaagde rechtsregel(s), rechtevenredig daalt. [...] Open normen impliceren aldus dat wetgevers en beoordelaars half werk afleveren. Wat blijkt evenwel? De beroepsgroep, die het luidkeels over de macht van de staat en van andere gezagsdragers heeft, waartegen hij het publiek moet beschermen, ziet daarin geen graten. Integendeel wordt de kop in het zand gestoken en wordt, met dank, de techniek overgenomen wanneer het op de formulering van deontologische regels aankomt. Zou het kunnen dat de beroepsgroep heeft ingezien dat ze belang heeft bij oeverloze open normen? Dat daarmee tijd, kennis en moeite worden gespaard en door een 'beschaafde' vorm van willekeur worden vervangen? De ongerustheid, die snel ontevredenheid wordt, neemt toe wanneer de bevinding zich opdringt dat de open normen, met enige goede wil, vrij gemakkelijk door nauwkeurig uit te werken gedragsregels zijn te vervangen. Hun nauwkeurige uitwerking bestaat in de omschrijving van de toepassingsvoorwaarden. Wanneer een dergelijke vaststelling zich opdringt, wordt meteen duidelijk gemaakt dat de omweg met open normen van de rechtsregel een schijnvertoning maken, erop gericht dat de handen zoveel mogelijk vrij worden gehouden'. Vgl. meer algemeen de inschatting van wijlen Antonin Scalia inzake de onvoorspelbaarheid inzake objectief contentieux: 'It is hard enough to provide a uniform, objective answer to the question whether a statute, on balance, more reasonably means one thing than another. But it is virtually impossible to expect uniformity and objectivity when there is added, on one or another side of the balance, a thumb of indeterminate weight. […] Every statute that comes into litigation is to some degree "ambiguous" […]. [T]hese artificial rules increase the unpredictability, if not the arbitrariness, of judicial decisions' (A. SCALIA, *A Matter of Interpretation*. *Federal Courts and the Law*, Princeton, Princeton UP, 1997, 28). Zie eveneens de toespelingen op *'desire for freedom from the text'* en *'judicial self-gratification'*. *Contra*: K. RAES, *Wetten in opspraak. Een ethische kijk op het recht*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1998, 107: 'De

28. Eveneens optimistisch stemt recent psychologisch onderzoek waaruit blijkt dat angsten, obstakels en remmingen die ten koste gaan van iemands weerbaarheid niet *per se* onoverkomelijk zijn, integendeel. Gerichte blootstelling aan het voorwerp van de angst of het onwelzijn blijkt zowaar te helpen bij het herwinnen van veerkracht[69]. *Mutatis mutandis* valt hieruit af te leiden dat alvast het uit de weg gaan van pijn(lijke discussies) als strategie niet van aard lijkt om uiteindelijk soelaas te bieden. In Angelsaksische middens zou men dan gewagen van het weinig heilzame *kicking the can down the road*. Redenen dus te over om ook in België de mensbeelden achter het beleid bespreekbaar te maken en, waar nodig, bij te stellen.

IV - CONCLUSIE

29. Zoals aangegeven doen GEBHARDT en FEIJTEN in het SCP-Rapport pertinente vaststellingen, werpen zij terechte vragen op en leggen zij een oorzaak van vervreemding en wrevel bloot ten aanzien van beleidsmakers in de mature democratie die de Nederlandse is. Het moge volgens hen – terecht – duidelijk zijn dat mensbeelden bij beleidsmakers a) lang niet altijd bij hen bewust zijn; b) stereotypisch van aard zijn; c) ingebed zijn in de 'stille ideologie' van de omgeving waarin men werkt en d) door dit alles lastig te veranderen zijn.[70]

30. Gebhardts en Feijtens 'directe' behandeling van een dermate relevant en delicaat onderwerp verdient navolging in een land als België dat evenzeer, zoniet méér, te maken krijgt met prangende vraagstukken rond veerkrachtvrijwaring en -vergroting van al wie uit de boot dreigt te vallen, zelfs in een laatmoderne welvaartsstaat als de onze. Alvast het intellectuele klimaat lijkt ook bij ons gereed om deze vragen te agenderen, zeker ook in het belang van beleid dat gericht is op de zwakke(re)n onder ons.

basisgedachte dat een rechtsstaat door regels en normen wordt beheerst en niet door personen werd radicaal belachelijk gemaakt. Opvattingen van 'substantiële rechtvaardigheid' werden prioritair geacht tegenover opvattingen van procedurele rechtvaardigheid'.

[69] C. VAN VLIET, *To avoid or not to avoid, that's the question. The relationship between pain-related avoidance behaviour, pain-related fear, and pain reports*, Maastricht, Boekenplan, 2021.

[70] W. GEBHARDT en P. FEIJTEN, *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*, Den Haag, SCP, 20 oktober 2022, 20.